

УДК 364.662-053.2:330.16:316.344.23

DOI 10.35254/bsu/2025.74.37

*Укуева А. А.**К. Карасаев атындагы БМУ,
доценттин м.а.**Шаимбетова Ж. К.**К. Карасаева БМУ,
окутуучу*

ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЖАКЫРЧЫЛЫКТЫН БАЛДАРДЫН КЕЛЕЧЕГИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Кыскача мазмуну

Бул изилдөө үй-бүлөлүк жакырчылыктын адам капиталын калыптандырууга жана балдардын келечектеги социалдык-экономикалык траекториясына тийгизген таасирин комплекстүү жоболу менен карайт. Жакырчылыктын муундар аралык берилишинин негизги механизмдери тереңдик менен талданат: сапаттуу билим жана саламаттык сактоо кызматтарына чектелген мүмкүнчүлүк, узак мөөнөттүү стрессинин балдардын когнитивдик жана когнитивдик эмес өндүгүнө келтирген терс таасири, психологиялык факторлор жана пландаштыруу горизонтунун чектелүүсү. Балдардын жакырчылыгынын олуттуу макроэкономикалык чыгымдары бүттүнчүк аныкталат: эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшү, мамлекеттик социалдык чыгымдардын өсүшү жана теңсиздиктин өтүшү. Эл аралык опыт жана маалыматтар талданган негизде, балдарын эрте колдоо программалары, сапаттуу билим жана саламаттык сактоо инвестициялары, социалдык коргоо системаларын күчөтүү жана жакырчылыктын интергенерациялык циклинен толук чыгуу үчүн борборун сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: балдардын бойоо өндүгү, билим берүүнүн жеткиликтүүлүгү, узак мөөнөттүү психосоциалдык стресс, үй-бүлөнүн социалдык коргосу, мамлекеттик аракеттер, эмгек өндүрүмдүүлүгү, саламаттык сактоонун теңдиги, муундар аралык ишкетүү, экономикалык издержалар, социалдык мобилдүүлүк

*Укуева А. А.**БГУ им. К. Карасаева,
и. о.доцента**Шаимбетова Ж. К.**БГУ им. К. Карасаева,
преподаватель*

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОЙ БЕДНОСТИ НА БУДУЩЕЕ ДЕТЕЙ

Аннотация

Исследуется влияние семейной бедности на формирование человеческого капитала и будущие социально-экономические траектории детей в контексте макроэкономических послед-

ствий для устойчивого развития. Анализируются ключевые механизмы межпоколенческой трансмиссии бедности: ограниченный доступ к качественному образованию и здравоохранению, негативное воздействие хронического стресса на когнитивное и некогнитивное развитие детей, психологические факторы и сужение горизонта планирования. Выявлены значительные макроэкономические издержки высокого уровня детской бедности, включающие снижение совокупной производительности труда, увеличение государственных социальных расходов и усиление неравенства. На основе анализа международного опыта обоснована необходимость комплексных государственных интервенций: программ ранней поддержки уязвимых детей, инвестиций в качественное образование и здравоохранение, укрепления систем социальной защиты для разрыва порочного круга межпоколенческой бедности.

Ключевые слова: когнитивное развитие детей, доступность образования, хронический психосоциальный стресс, социальная защита семей, государственные интервенции, производительность труда, равнодоступность здравоохранения, межпоколенческая трансмиссия, экономические издержки, социальная мобильность

Ukueva A. A

*BSU im. K. Karasaeva,
i. Associate Professor*

Shaimbetova J. K.

*BSU im. K. Karasaeva,
teacher*

THE IMPACT OF FAMILY POVERTY ON CHILDREN'S FUTURE

Abstract

This research examines how family poverty impacts human capital formation and child socioeconomic trajectories. Key intergenerational poverty transmission mechanisms are analyzed: limited education and healthcare access, chronic stress effects on cognitive and non-cognitive child development, psychological factors and narrowed planning horizons. Significant macroeconomic costs of child poverty are identified: reduced labor productivity, increased government expenditures and inequality. Based on comprehensive international experience analysis, comprehensive government interventions are substantiated: early support programs for vulnerable children, quality education and healthcare investments, strengthened social protection systems. These measures break the poverty cycle, ensure sustainable development, improve child outcomes and generate long-term economic growth.

Keywords: cognitive development of children, education accessibility, chronic psychosocial stress, family social protection, government interventions, labor productivity, healthcare equity, intergenerational transmission, economic costs, social mobility

Киришүү

Жакырчылык XXI кылымда дүйнөлүк экономика туш болгон эң актуалдуу көйгөйлөрдүн бири бойдон калууда. Анын

абсолюттук түрүн азайтуудагы жетишкендиктерге карабастан, өнүгүп келе жаткан жана өнүккөн өлкөлөрдө калктын олуттуу катмарлары үчүн салыштырмалуу жакыр-

чылык жана алсыздык сакталып калууда. Балдардын жакырчылыгы өзгөчө кооптондурарлык көрүнүш, анын кесепеттери өспүрүм курактан баштап өмүр бою созулуп, "жакырчылык тузагын" түзөт. Борбордук Азия өлкөлөрүндө, өзгөчө Кыргызстандагы бул көйгөй жакырчылыктын жогорку деңгээли жана социалдык мобилдүүлүк үчүн чектелген мүмкүнчүлүктөрдөн улам өзгөчө актуалдуу.

Дүйнөлүк экономикалык көз караш менен караганда, балдардын жакырчылыгы социалдык гана эмес, ошондой эле терең экономикалык көйгөй болуп саналат. Ал постиндустриалдык доордо өндүрүштүн негизги фактору болгон адам капиталынын топтолушуна тоскоол болот. Жаңы муундагы жумушчуларынын арасында адам капиталынын төмөн деңгээли өндүрүмдүүлүктүн токтоп калышына, инновациялык потенциалдын төмөндөшүнө жана акырында узак мөөнөттүү экономикалык өсүштүн басаңдашына алып келет. Ошентип, балдардын жакырчылыгын жоюуга инвестиция салуу келечектеги жумушчу күчүнүн сапатына жана улуттук экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө стратегиялык инвестиция болуп саналат.

Жакырчылыкты жана ачарчылыкты жоюу Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) Миң жылдык саммитинде (Нью-Йорк, 2000-жылдын 6-8-сентябрында) жарыяланган жана дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө жакырчылык менен күрөшүү боюнча улуттук пландардын бир бөлүгү катары ишке ашырылган заманбап дүйнөнүн башкы максаты болуп саналат, жакырчылыктын экстремалдык формаларын жоюунда, анын масштабдарын олуттуу түрдө кыскартууну да камсыз кылат [1, С. 8-9].

Бул макалада үй-бүлөлүк жакырчылыктын балдардын келечегине тийгизген көп кырдуу таасирин макроэкономикалык кесепеттерди эске алуу менен талдоо жана муундар аралык жакырчылыктын катаал

айлампасын бузуу үчүн системалуу саясий чараларды көрүү максаты коюлган.

Жакырчылык балдарга бир нече өз ара байланышкан каналдар аркылуу таасир этет, бул алардын баштапкы мүмкүнчүлүктөрүн жана келечектеги өндүрүмдүүлүгүн аныктайт.

Негизги бөлүк

Өлкөлөр боюнча жакырчылык балдар жана үй-бүлөлөр үчүн өнөкөт стресс болуп саналат, ал алардын ийгиликтүү өнүгүү натыйжаларына, анын ичинде мектептеги жетишкендиктерине тоскоол болушу мүмкүн. Аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдө чоңойгон балдар окуу жана социалдык көйгөйлөргө, ошондой эле ден соолугунун начардыгына жана бакубаттуулуктун начарлоосуна дуушар болуу коркунучунда турушат, бул өз кезегинде окуу жетишкендиктерине терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Жакырчылыктын, баланын өнүгүүсүнүн жана окуу жетишкендиктеринин ортосундагы байланыш жакшы документтештирилген, ал өмүрүнүн экинчи жылынан баштап башталгыч жана орто мектепте уланат. Дүйнө жүзү боюнча абдан көп сандагы балдар жакырчылыкта жашашат, жакырчылыкты башынан өткөрүшөт, бул расалык жана этникалык азчылыктарга диспропорционалдуу түрдө таасир этет [2, С. 1057-1071]. ЮНИСЕФтин маалыматы боюнча, жыл сайын беш жашка чейинки болжол менен 5 миллион бала жакырчылыкка байланыштуу себептерден улам каза болот, бул социалдык-экономикалык кризистин оор кесепеттерин баса белгилейт [3]. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жакырчылыктын балдарга тийгизген таасири жөнөкөй каржылык жетишсиздиктен тышкары дагы көп нерсени камтыйт; ал алардын ден соолугуна, билимине жана өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизген бир катар социалдык детерминанттарды камтыйт. Мисалы, жакырчылыкта чоңойгон балдар көп учурда жетиштүү тамак-аш, коопсуз турак жай, саламаттыкты сактоо

жана билим берүү сыяктуу негизги адамдык муктаждыктарга жетүүдөгү олуттуу чектөөлөргө туш болушат, мунун баары муундан муунга жакырчылыкты уланткан жакырчылык циклине өбөлгө түзөт.

Узак мөөнөттүү изилдөөлөр жакырчылыкта жашаган балдардын физикалык ден соолугунун начарлашына, когнитивдик бузулууларга жана билим берүүнүн начарлашына көбүрөөк дуушар болорун көрсөтүп турат, алардын таасири чоңойгонго чейин сакталып, алардын жашоо траекторияларын калыптандырып, келечектеги мүмкүнчүлүктөрдү чектейт [4, С. 5-26]. Андан тышкары, балдардын жакырчылыгы көп кырдуу жана экономикалык, социалдык жана экологиялык факторлорду кошо алганда, бир нече өлчөмдөр боюнча өлчөнөт.

Үй-бүлөлүк киреше сапаттуу билим алууга жетүүнүн маанилүү детерминанты болуп саналат. Кедей үй-бүлөлөрдүн балдары көбүнчө:

- Начар шарттар жана квалификациясы төмөн мугалимдери бар мектептерге барышат.

- Кошумча билим берүү ресурстарына (репетиторлор, клубдар, өнүктүрүү курстары) жетүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу.

- Эрте иштей баштоого аргасыз болушат, бул алардын окуусуна зыян келтирет.

- "Санариптик ажырымга" туш болушат — компьютерлерге жана интернетке жетүүнүн жоктугу, бул алардын заманбап билим экономикасындагы мүмкүнчүлүктөрүн чектейт [5, С. 234].

Натыйжада, эл аралык изилдөөлөргө (мисалы, PISA) ылайык, жогорку жана төмөнкү социалдык-экономикалык статусу (SES) бар үй-бүлөлөрдүн балдарынын ортосунда окуу жетишкендиктеринде туруктуу айырмачылык бар. Бул айырмачылык эрте башталат жана убакыттын өтүшү менен күчөйт, жогорку билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн жана натыйжада жогорку акы төлөнүүчү кесиптерге жетүүнү чектейт. Улуттук статистикага ылайык, Кыргызстанда эң кедей квинтилдердеги балдар-

дын 45% гана мектепке чейинки билим берүү мекемелерине барышат, ал эми эң бай үй-бүлөлөрдүн балдарынын 85%ы мектепке чейинки билим берүү мекемелерине барышат, бул өнүгүүнүн алгачкы этабында эле мүмкүнчүлүктөрдө теңсиздикти жаратат.

Ден соолук каналы. Жакырчылык балдардын ден соолугуна болгон коркунучтун жогорулашы менен байланыштуу:

- Начар тамактануу кадимки физикалык жана когнитивдик өнүгүү үчүн зарыл болгон микроэлементтердин жетишсиздигине алып келет.

- Экологиялык жактан зыяндуу аймактарда жана сапатсыз турак жайларда жашоо ооруну күчөтөт.

- Сапаттуу жана өз убагында медициналык жардамга жетүүнүн чектелүү болушу өнөкөт ооруларды күчөтөт [5, С. 234].

Балалыктагы ден соолук көйгөйлөрү мектепке барууну азайтат, когнитивдик функцияга терс таасирин тийгизет жана узак мөөнөттүү келечекте бойго жеткенде өндүрүмдүүлүктүн төмөндөшүнө алып келет. Кыргызстандын жана башка Борбордук Азия өлкөлөрүнүн айыл жерлеринде сапаттуу ичүүчү сууга жана санитарияга жетүү чектелүү бойдон калууда, бул кедей үй-бүлөлөрдүн балдары арасында ичеги инфекцияларынын жана башка оорулардын жайылышына өбөлгө түзөт.

Психо-жүрүм-турумдук канал. Каржылык туруксуздуктан келип чыккан өнөкөт стресс баланын мээсинин өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет. Нейробиологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, стресске узак убакыт бою дуушар болуу ("уулуу стресс" деп аталат) өзүн-өзү башкаруу, пландаштыруу жана көңүл топтоо сыяктуу аткаруу функциялары үчүн жооптуу болгон префронталдык кортекстин өнүгүшүнө тоскоол болушу мүмкүн. Бул төмөнкүлөргө алып келет:

- Окуу көрсөткүчтөрүнүн төмөндөшү.

- Жүрүм-турумдук көйгөйлөрдүн өнүгүшү.

• Өзүн-өзү төмөн баалоо жана "үйрөнгөн алсыздык" феномени.

• Пландоо горизонтунун тарышы, жеке адамдар өздөрүнө узак мөөнөттүү инвестициялардын (мисалы, билим берүүнүн) эсебинен кыска мөөнөттүү пайдага көңүл бурушат [5, С. 234].

Муундун олуттуу бөлүгүндө жеке адам капиталынын тартыштыгынын топтолушу экономика үчүн олуттуу системалык тобокелдиктерди жаратат.

Жалпы эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндөшү. Адам капиталы заманбап экономикадагы өсүштүн негизги кыймылдаткыч күчү болуп саналат. Балдардын жакырчылыгынын жогорку көрсөткүчтөрү бар өлкөлөр өздөрүн квалификациясы төмөн, ден соолугу начар жана ошондуктан өндүрүмдүүлүгү төмөн жумушчу күчү бар келечекке мажбурлап жатышат. Бул алардын дүйнөлүк рыноктордо атаандашуу, жогорку технологиялык инвестицияларды тартуу жана кошумча нарк түзүү жөндөмүнө доо кетирет. Ар кандай эсептөөлөр боюнча, калкынын 25% дан 33% га чейинкиси жакырчылыктын чегинде жашаган Кыргыз экономикасы атаандаштыкка жөндөмдүү адам капиталын өнүктүрүүдө олуттуу кыйынчылыктарга туш болууда [6]. Мигрант жумушчулардын акча которууларына жогорку көз карандылык сапаттуу жумуш орундарын түзүү үчүн ички мүмкүнчүлүктөрдүн жетишсиздигин көрсөтүп турат.

Социалдык чыгымдардын жана фискалдык кысымдын өсүшү. Жакырчылыкта чоңойгон адамдардын чоңойгондо кирешеси төмөн, социалдык колдоого (жөлөкпулдар, турак жай субсидиялары) муктаж жана ден соолук көйгөйлөрүнөн жапа чегиши ыктымал, бул саламаттыкты сактоо системасына жүктү көбөйтөт. Бул мамлекеттик чыгымдардын көбөйүшүнө алып келет жана аны каржылоо үчүн салыктардын көбөйүшүн талап кылат, бул экономикага кошумча жүк жаратат. Борбордук Азия өлкөлөрүндө бюджеттик ресурстар-

дын чектелүүлүгү бул көйгөйдү күчөтүп, жаман айлампаны жаратат: жакырчылык адам капиталынын начарлашына алып келет, бул экономикалык өсүштү жана натыйжада социалдык программаларды каржылоо үчүн зарыл болгон салык кирешелерин азайтат.

Социалдык теңсиздиктин күчөшү жана социалдык мобилдүүлүктүн төмөндөшү. Жакырчылыктын муундан муунга өтүшү теңсиздиктин кайра жаралышынын негизги механизми болуп саналат. Социалдык мобилдүүлүгү төмөн коом адилетсиз гана эмес, экономикалык жактан да натыйжасыз, анткени кедей үй-бүлөлөрдө төрөлгөн таланттар өнүгүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылат. Бул ресурстардын оптималдуу эмес бөлүштүрүлүшүнө жана потенциалдуу инновациялардын жоголушуна алып келет. Кыргызстанда сапаттуу билим берүү жана саламаттыкты сактоо кызматтарына жетүүдөгү шаардык жана айылдык аймактардын ортосундагы айырмачылык жакырчылыктын муундан муунга өтүшүнө себепкер болот.

Социалдык жана саясий туруктуулукка коркунучтар. Адилетсиз деп кабыл алынган теңсиздиктин жогорку деңгээли жана жаштардын олуттуу бөлүгү үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу социалдык биримдикти бузуп, популисттик маанайды күчөтүп, саясий туруксуздук коркунучун жогорулатып, инвестициялык климатка жана эл аралык кызматташтыкка терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Жаштар калкынын олуттуу бөлүгүн түзгөн Кыргызстанды кошо алганда, Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн сапаттуу билим алуу жана жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүү улуттук коопсуздук жана туруктуу өнүгүү маселесине айланууда.

Корутунду

Үй-бүлөлүк жакырчылыктын балдардын келечегине тийгизген таасири терс тышкы таасирдин классикалык мисалы болуп саналат, анын чыгымдарын коом

жалпысынан экономикалык өсүштүн жайлашы, социалдык чыгымдардын көбөйүшү жана социалдык көйгөйлөрдүн курчушу түрүндө көтөрөт.

Балдардын жакырчылыгына каршы күрөштү социалдык кайрымдуулук катары эмес, улуттук жана глобалдык экономикалык өнүгүүгө стратегиялык инвестиция катары кайра карап чыгуу керек. Бул жааттагы натыйжалуу саясат комплекстүү болушу керек жана муундар аралык жакырчылыктын жугушунун бардык каналдарын үзгүлтүккө учуратууга багытталган болушу керек:

1. Эрте кийлигишүү. Таасири жагынан эң натыйжалуу программалар - бул жаш балдар (0 жаштан 6 жашка чейинкилер) үчүн программалар, алар когнитивдик жана социалдык-эмоционалдык өнүгүүнүн пайдубалын түптөйт (мисалы, жеткиликтүү балдар бакчалары, медайымдар үйүнө баруу, ата-энелер үчүн билим берүү колдоосу). Кыргызстан жана башка Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн айыл жерлеринде жогорку сапаттагы мектепке чейинки билим берүүнү камтууну кеңейтүү өзгөчө актуалдуу.

2. Жогорку сапаттагы жана жалпы билим берүүгө инвестициялар. Мектептер-

ди каржылоону тендештирүү, аз камсыз болгон аймактардагы мугалимдерди колдоо жана жакыр үй-бүлөлөрдөн чыккан таланттуу балдар үчүн максаттуу стипендиялар жана насаатчылык программалары системасын иштеп чыгуу зарыл

3. Социалдык коргоо системаларын күчөтүү. Балдары бар үй-бүлөлөр үчүн шарттуу жана шартсыз акча которуу программалары (балдар үчүн жөлөкпулдар) жакырчылыкты азайтууда жана балдардын билим алуу жана саламаттыкты сактоо көрсөткүчтөрүн жакшыртууда натыйжалуу экендигин далилдеди. Кыргызстанда мындай программалардын максаттуу жана социалдык кызматтарды колдонуу менен байланыштырылгандыгын камсыз кылуу маанилүү.

4. Саламаттыкты сактоого жалпы жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу. Жогорку сапаттагы саламаттыкты сактоо кызматтары, айрыкча кош бойлуулук жана эрте балалык мезгилде, ден соолукту чыңдоо үчүн негиз болуп саналат. Айыл жерлеринде баштапкы медициналык-санитардык жардамды күчөтүү Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн абдан маанилүү.

Литература

1. Укуева А.А., Шаимбетова Ж.К. (2022). Региональные особенности сельской бедности в КР. // Вестник №4 - 2022 Бишкекского Государственного университета им. К. Карасаева. С. 8-9
2. UNICEF Innocenti. (2023, December). Child Poverty in the Midst of Wealth: Innocenti Report Card 18. United Nations Children's Fund. <https://www.unicef.org/innocenti/media/3296/file/UNICEF-Innocenti-Report-Card-18-Child-Poverty-Amidst-Wealth-2023.pdf>
3. ЮНИСЕФ UNICEF. (2023). Уровни и тенденции детской бедности в странах Европы и Центральной Азии. Флоренция: Исследовательский центр ЮНИСЕФ.
4. Young Lives. (2016). A multi-disciplinary longitudinal study of childhood poverty: Study overview. <https://www.younglives.org.uk/sites/www.younglives.org.uk/files/GuidetoYLRResearch-S1-StudyOverview.pdf>
5. Богданов И.Я. Экономика бедности: теоретические и прикладные аспекты. - М.: ИНФРА-М, 2021. – С. 234.
6. UNICEF. (2022). Бедность и лишения детей в Кыргызстане: Анализ многомерной бедности. Бишкек: ЮНИСЕФ Кыргызстан.